

DOROTA PIETRZKIEWICZ¹

Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii

Uniwersytet Warszawski

ORCID 0000-0003-3870-5308

STANISŁAW LISOWSKI (1880-1964) – KUSTOSZ POLSKIEGO DZIEDZICTWA PIŚMIENNICZEGO²

Stanisław Lisowski (1880-1964) – curator of the Polish literary heritage

Abstract: The aim of the article is to present S. Lisowski as a librarian, curator, and bibliophile. A discussion of his bibliographic and provenance research is a starting point for presenting in a broader aspect his activities for the protection and registration of Polish literacy heritage. Bibliological research, in the context of political and social phenomena, creates the opportunity for comprehensive and in-depth knowledge of various mechanisms related to the cultural significance and impact of book collections, especially historical collections. The text was prepared using research methods used in historical bibliography, i.e., bibliographic; archival research and analysis and criticism of sources. Unpublished archival materials were used. Bibliographic work conducted by S. Lisowski, supported by the historical-descriptive method, research of library documentation, catalogs and inventories contributed to the reconstruction of the history of Polish book collections.

Keywords: Stanisław Lisowski, restitution of literary heritage, old prints, incunabula, provenance research

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie S. Lisowskiego jako bibliotekarza, kustosa i bibliofila. Omówienie prowadzonych przez niego badań bibliograficznych oraz proveniencyjnych stanowi punkt wyjścia do ukazania w szerszym aspekcie jego działalności na rzecz ochrony i rejestracji polskiego dziedzictwa piśmienniczego. Badania bibliologiczne, w kontekście zjawisk o charakterze politycznym i społecznym, stwarzają możliwość wszechstronnego i pogłębionego poznania różnorodnych mechanizmów związanych z kulturowym znaczeniem i oddziaływaniem księgozbiorów, zwłaszcza kolekcji historycznych. Przy opracowywaniu wykorzystano metody badawcze stosowane w bibliologii historycznej, tj. bibliograficzną, badań archiwalnych oraz analizę i krytykę źródeł. Posiłowano się niepublikowanymi materiałami archiwalnymi. Prowadzone przez S. Lisowskiego prace bibliograficzne, wspomagane metodą historyczno-opisową, badania dokumentacji bibliotecznych, katalogów i inwentarzy przyczyniły się do odtwarzania dziejów polskich księgozbiorów.

¹ Dr Dorota Pietrziewicz, bibliolog, adiunkt w Katedrze Książki i Historii Mediów Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego. Od roku 2016 sekretarz czasopisma „Z Badań nad Książką i Księgozbiórami Historycznymi”. Autorka artykułów i książek z zakresu historii książki i bibliotek, rewindykacji oraz ochrony dziedzictwa piśmienniczego. E-mail: d.pietrziewicz@uw.edu.pl.

² Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2021/05/X/HS2/01137 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Słowa kluczowe: Stanisław Lisowski, rewindykacja dziedzictwa piśmienniczego, stare druki, inkunabuły, badania proveniencyjne

Predylekcja Stanisława Lisowskiego – bibliotekarza, bibliologa, znawcy książki historycznej – do ochrony i ewidencji polskiego dziedzictwa piśmienniczego najbardziej widoczna jest w okresie jego zaangażowania w czynności rewindykacyjne realizowane na mocy traktatu ryskiego, a także w czasie, gdy był kierownikiem oddziału starych druków i cymeliów Biblioteki Uniwersytetu w Wilnie, a później wicedyrektorem Książnicy Miejskiej im. Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz kierownikiem Oddziału Starych Druków toruńskiej uniwersyteckiej książnicy. Skłonność ta wynikała zarówno z jego wykształcenia, drogi zawodowej, jak i osobistych zainteresowań.

Źródła

Podstawowym źródłem do odtworzenia zawodowego *curriculum vitae* oraz wątków biograficznych S. Lisowskiego jest jego spuścizna przechowywana w zbiorach Sekcji Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: BUMK)³. Materiały te zawierają niepublikowane dotąd dokumenty związane z jego życiem rodzinnym oraz pracą zawodową w bibliotekach oraz w Mieszanej Komisji Reewakuacyjnej i Specjalnej przy rewindykacji polskiego dziedzictwa piśmienniczego z ZSRR⁴. Źródła te zostały wzmiankowane przez Kazimierza Przybyszewskiego⁵. Pewną ich grupę scharakteryzowała Hanna Łaskarzewska⁶, która zwróciła uwagę, że są w tym zespole dokumenty istotne dla ustalenia chronologii i zakresu prac rewindykacyjnych⁷. Biogram Lisowskiego zawarty został w *Słowniku pracowników książki polskiej*⁸. W 2004 r. K. Przybyszewski uprzyściplnił jego życiorys w pracy zbiorowej *Kustosze zbiorów specjalnych*⁹, opublikowanej w serii Bibliotekarze Polscy we Wspomnieniach Współczesnych. Bibliofilską pasję Lisowskiego zaakcentowała Ewa Andrysiak w publikacji *Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Wilnie 1929-1939*¹⁰. Jego nekrolog ukazał się w „Przeglądzie Bibliotecznym”¹¹, a w 2019 r. H. Łaskarzewska – na

³ Spuściznę przekazał brat żony S. Lisowskiego Kazimierz Wolański w 1974 r.

⁴ Wartość tych materiałów jest istotna, ponieważ dotyczą tego okresu prac rewindykacyjnych, z którego nie opublikowano żadnej dokumentacji. Uzupełniają one fragmentarycznie zachowaną i rozproszoną w archiwach i bibliotekach dokumentację rewindykacyjną, dając pełniejszy obraz walki o polskie dziedzictwo piśmiennicze.

⁵ K. Przybyszewski, *Spuścizny rękopiśmienne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu (Gumowski, Lisowski i Kwiatkowski)*, w: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, cz. 2, Toruń 1982, s. 139-169.

⁶ H. Łaskarzewska, *Starania o zwroty polskich zbiorów bibliotecznych z Kijowa i Petersburga w świetle niepublikowanych dokumentów dotyczących realizacji ustaleń traktatu ryskiego – ze spuścizny Stanisława Lisowskiego*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 25/2003, s. 39-66.

⁷ Mimo zapowiedzi materiały te do dziś pozostają w rękopisach/maszynopisach. Tamże, s. 39.

⁸ *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, s. 521.

⁹ K. Przybyszewski, *Stanisław Lisowski – bibliotekarz, archiwista, kustosz Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Kustosze zbiorów specjalnych*, red. M. Kocięcka, H. Zasadowa, Warszawa 2004, s. 32-36.

¹⁰ E. Andrysiak, *Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Wilnie 1929-1939*, Kalisz 2007.

¹¹ „Przegląd Biblioteczny”, 4/1964, s. 272.

portalu Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie – zamieściła wpis *Rocznica śmierci Stanisława Lisowskiego*¹².

W zasobie Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej: APAN) w spuściźnie Piotra Bańkowskiego – współpracującego z Lisowskim w Petersburgu przy rewindykacji – odnaleźć można informacje o odbiorze inkunabułów (w tym łańcuchowych), które dopełniają przygotowane przez Lisowskiego w latach wcześniejszych ekspertyzy, a także ich korespondencję¹³. Również tam, w dokumentach Witolda Suchodolskiego, znajdują się referaty i ekspertyzy rewindykacyjne Lisowskiego¹⁴. W Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN) w zespole Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przechowywana jestteczka osobowa Lisowskiego¹⁵, gdzie są dokumenty poświadczające jego pracę w instytucjach kultury, a także udział w pracach odbiorczych oraz wysokie kompetencje jako eksperta w dziedzinie bibliologii, który dokonał opracowania katalogu inkunabułów (4500 dzieł) pochodzących ze skonfiskowanych na ziemiach polskich bibliotek. W Archiwum Państwowym w Lublinie jest skąpa dokumentacja odtwarzająca jego drogę zawodową¹⁶. W Bibliotece Jagiellońskiej w Sekcji Rękopisów w papierach Aleksandra Birkenmajera znajdują się listy związane z prowadzonymi przez niego pracami rewindykacyjnymi¹⁷. W Archiwum Głównym Akt Dawnych w materiałach np. Stefana Rygla czy Mariana Morełowskiego także natrafić można na informacje potwierdzające jego zaangażowanie w ochronę i zabezpieczanie polskiego dziedzictwa piśmienniczego¹⁸. W Bibliotece Narodowej w Warszawie w dokumentach Adama Łysakowskiego – m.in. dyrektora Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie (1930-1939) – znajdują się listy Lisowskiego¹⁹.

Wilno–Petersburg–Toruń – w służbie książce

Życie zawodowe Lisowskiego koncentrowało się w trzech miastach (Wilnie, Petersburgu i Toruniu), ważnych ośrodkach, gdzie znajdowały się historyczne oraz cenne zasoby polskiego dziedzictwa piśmienniczego. Ich los skorelowany był z burzliwą historią Rzeczypospolitej. Wszelkie wstrząsy polityczne odbijały się niekorzystnie na zbiorach, powodując ich rozproszenie, grabieże oraz niszczenie. W celu ich ochrony, a także rewindykacji, niezbędne były prace katalogowe/inwentaryzacyjne oraz badania proveniencyjne. I właśnie te dwa aspekty działalności bibliotekarskiej wyznaczały drogę zawodową S. Lisowskiego.

S. Lisowski urodził się 1 stycznia 1880 r. w Wilnie, mieście zamieszkałym przez różne narodowości i wyznania, tyglu wielu kultur i języków. Ukończył klasyczne gimnazjum wileńskie. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości w 1900 r. zapisał się na wydział prawny Uniwersytetu Petersburskiego, który ukończył w 1911 r. W roku akademickim 1912-1913

¹² H. Łaskarzewska *Rocznica śmierci Stanisława Lisowskiego*, <http://bibliofile.org.pl/2019/12/rocznica-smierci-stanislaw-lisowskiego/> (dostęp 3.02.2024).

¹³ APAN, Materiały Piotra Bańkowskiego, III-217, j. 145; j. 215.

¹⁴ APAN, Materiały Witolda Suchodolskiego, III-404, j. 3.

¹⁵ AAN, Akta osobowe – Stanisław Lisowski 2/14/0/6/4015.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie 1918-1939, Rps 116.

¹⁷ Sekcja Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, Przyb. 589/75 – Korespondencja Aleksandra Birkenmajera – t. 38 (1925-1936 i b.d.); Przyb. 646/75 – Listy Aleksandra Birkenmajera. t. 95 (1936-1949 i b.d.).

¹⁸ AGAD, sygn. 393; 394. Fragmenty spuścizn M. Morełowskiego i S. Rygla są również w APAN.

¹⁹ Biblioteka Narodowa, Rps 10540 IV, t. 7.

pomyślnie zdał egzaminy i uzyskał dyplom I stopnia²⁰. Jako wolny słuchacz uczęszczał na Wydział Historyczno-Filologiczny, gdzie studiował filozofię, psychologię, wstęp do gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich oraz filologię bułgarską i czeską. Brał udział w zajęciach prowadzonych przez znakomitych badaczy: twórcę kazańskiej szkoły językoznawczej Jana Baudouina de Courtenaya oraz Aleksieja Aleksandrowicza Szachmatowa. Sam obok języków słowiańskich znał łacinę, biegle władał niemieckim oraz francuskim. Jednocześnie pod kierunkiem Stanisława Ptaszyckiego kształcił się w zakresie bibliotekoznawstwa i bibliografii. W trakcie studiów interesował się dziejami książki oraz historią i zawartością różnych księgozbiorów. Poczynając od roku 1910, brał czynny udział w studenckim kole bibliograficznym, gdzie wygłosił szereg referatów na tematy bibliologiczne, ze szczególnym uwzględnieniem losów rodzimych bibliotek. Od sierpnia 1911 do końca 1915 r. pracował w charakterze pomocnika naczelnego bibliotekarza Biblioteki Akademii Nauk w Petersburgu, w oddziale książki słowiańskiej (gdzie z oczywistych względów nie brakowało poloników)²¹. W ramach obowiązków służbowych opracowywał bibliografię bibliografii polskiej oraz systematyczny katalog artykułów naukowych z czasopism polskich i bułgarskich, znajdujących się w zbiorach tej biblioteki. Dodatkowo miał zlecenie na udzielanie porad bibliograficznych członkom polskiego koła naukowego działającego przy petersburskim uniwersytecie²². Pracował również w Rosyjskim Towarzystwie Bibliologicznym, z czasem został nawet członkiem jego zarządu. Wygłosił w tym gremium szereg referatów z dziedziny bibliotekoznawstwa oraz bibliografii. W 1912 r. odbył podróż naukową do Bułgarii i Serbii, gdzie zapoznał się z funkcjonującym tam systemem bibliotecznym. W 1913 r. został oddelegowany do Moskwy na kursy bibliotekoznawcze, w celu podniesienia kompetencji. Po powrocie nad Nową – na dawne stanowisko – przygotował do druku sprawozdanie dla Rosyjskiego Towarzystwa Bibliologicznego nt. moskiewskich szkoleń²³. W tym czasie nawiązał współpracę z Wydziałem Literatury Akademii Nauk w Petersburgu przy opracowywaniu przeglądu prac z zakresu słowianoznawstwa²⁴.

Nakładem Akademii Nauk w Petersburgu w 1915 r. ukazała się jego praca *Pol'skaâ literatura, istoriâ i drevnosti v 1912-1913 gg. Bibliografiâ (Polskaja literatura, istorija i drevnosti v 1912-1913 gg.: bibliografija)*²⁵ – z równoległymi tekstami rosyjskim i polskim. Rok później zredagował i opublikował *Polski Kalendarz Piotrogrodzki na rok przestępny 1916. Rocznik ilustrowany informacyjno-historyczno-literacki (praca zbiorowa tych, których los rzucił nad Nową)*, wydany nakładem Wacława Zgody („Wydawnictwo Polskie”) oraz Stanisława Lityńskiego (Wydawnictwo „Naprzód”), przy współudziale Centralnego Komitetu Obywatelskiego oraz Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny.

²⁰ K. Przybyszewski podaje, że dyplom uzyskał w 1914; Lisowski wskazuje na 1912. Por. K. Przybyszewski, *Stanisław Lisowski...*, s. 32; BUMK, Rps 1332, S. Lisowski, Curriculum vitae, k. 1; 2; 3; 4.

²¹ Masowy wywóz polskich zbiorów rozpoczął się w 1772 r. Wówczas została zagrabiona wielka biblioteczna kolekcja Radziwiłłów z Nieświeża, której główna część trafiła właśnie do Cesarskiej Akademii Nauk, a część do petersburskiej Akademii Duchownej, natomiast wydzielone polskie i łacińskie kroniki do biblioteki moskiewskiego uniwersytetu. Książki w Petersburgu leżały nierozpakowane do 1842 r. Por. A. Rodosskij, *Opisanie 432-kh rukopisej, prinadlezhaschikh Sankt-Peterburgskoj dukhownoj akademii*, Sankt-Peterburg 1893.

²² BUMK, Rps 1332, k. 4v.

²³ Por. K. Przybyszewski, *Stanisław Lisowski...*, s. 32; BUMK, Rps 1332, k. 1; 2; 3; 4.

²⁴ BUMK, Rps 1332, k. 4v.

²⁵ W.T. Wisłocki, *Bibliografja bibliofilstwa i bibliografji polskiej. II za lata 1918-1919 oraz uzupełnienia do części I*, Lwów 1920, s. 11.

W latach 1917-1922 głównym jego źródłem utrzymania były prywatne lekcje i praca w szkole polskiej. W wojsku nie służył²⁶. W 1918 r. znalazł zatrudnienie w charakterze eksperta i kustosa Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości. W tym trudnym okresie, jak sam wspominał, „walczył o zdobycie najelementarniejszych potrzeb życia”²⁷.

15 października 1922 r. w kościele św. Katarzyny Aleksandryjskiej (główniej świątyni petersburskiej wspólnoty rzymskokatolickiej) w obecności świadków (S. Ptaszyckiego, Alberta Czeczotta, adwokata Kazimierza Domaszewskiego, Czesława Skrzyżewskiego) zawarł związek małżeński z Jadwigą Wolańską, córką Stanisława Adolfa (lekarza) i Antoniny Heleny (z Sylwestrowiczów) Wolańskich²⁸. Ślubu udzielił im ksiądz prałat Konstanty Romuald Budkiewicz²⁹. W późniejszych latach para współpracowała w Archiwum Państwowym w Lublinie (1923-1925) oraz przy odzyskiwaniu polskiego dziedzictwa piśmienniczego. J. Lisowska w latach 1925-1928 w ekipie rewindykacyjnej prowadziła dział inwentaryzacji rękopisów i druków, włączona została do prac archiwalno-bibliotecznych. Również po II wojnie światowej ich drogi zawodowe skrzyżowały się w Książnicy Miejskiej w Toruniu i tamtejszej Bibliotece Uniwersyteckiej³⁰.

W kwietniu 1922 r. Lisowski złożył oświadczenie dokonania wyboru obywatelstwa polskiego. Komisariat Ludowy do Spraw Zagranicznych Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Rad/Komisariat Ludowy Spraw Zagranicznych Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad pismem z 11 września 1922 r. poświadczył, że się temu wyborowi nie sprzeciwia – Lisowski utracił obywatelstwo rosyjskie i stał się obywatelem polskim. Repatriacja do Polski nastąpiła już w listopadzie. Lisowscy zamieszkali w Lublinie, gdzie Stanisław rozpoczął pracę w tamtejszym Archiwum Państwowym u boku S. Ptaszyckiego³¹. Formalnie pracował tam do końca 1927 r. W tym czasie kilkakrotnie powoływany był jako rzeczoznawca naukowy w zakresie bibliotek do Specjalnej Mieszanej Komisji w Petersburgu; pierwszy raz w 1923 r. W ramach obowiązków opracował m.in. wykaz zagrabionych inkunabułów pochodzących z polskich klasztorów, pisał referaty o ich znaczeniu dla kultury, zbierał dane o załucianach, a także aldynach i elzewirach polskiej proveniencji w zborach petersburskich. Jego działania cechował wysoki profesjonalizm, wszechstronna znajomość historii Polski oraz znakomite rozeznanie w dawnych polskich kolekcjach książkowych. W dowód uznania jego kompetencji w marcu 1924 r. został mianowany zastępcą pełnomocnika Delegacji Polskiej do spraw bibliotecznych³².

Na początku 1928 r. objął stanowisko bibliotekarza w Bibliotece Publicznej i Uniwersyteckiej w Wilnie, o które zabiegał od połowy 1926 r. Zorganizował tu dział starych druków,

²⁶ BUMK, Rps 1332, k. 26.

²⁷ BUMK, Rps 1332, k. 2.

²⁸ J. Wolańska urodziła się 5 kwietnia 1897 r. w Wilnie. W Petersburgu ukończyła dwuletnie Wyższe Kursy Polskie Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury Polskiej, przez rok była słuchaczką na Kursach Wyższych Żeńskich im. Bestuzewa; magister historii – absolwentka Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. BUMK, Rps 1335/III, k. 1.

²⁹ BUMK, Rps 1332, Odpis aktu ślubu, k. 17; 19.

³⁰ BUMK, Rps 1335/III, k. 1-10.

³¹ Istotnym osiągnięciem, przy osobistym zaangażowaniu S. Ptaszyckiego, było odzyskanie XVII- i XVIII-wiecznego zasobu – ksiąg sądowych (księgi ziemskie, grodzkie i miejskie) rewindykowanych w 1922 r. na mocy traktatu ryskiego.

³² BUMK, Rps 1332/IV.

nadzorował jego prace oraz kierował nim, przygotowywał publikacje i wystawy³³, a także zastępował dyrektora placówki w czasie jego nieobecności. Największym echem odbiła się ekspozycja „Marszałek Józef Piłsudski a Wilno”, prezentowana od 11 maja do 14 czerwca 1936 r. W drukowanym jej katalogu – opracowanym przez Lisowskiego – zapisano: „W pamięci Biblioteki zapisała się [...] trwale także dzięki temu, że złączył się z nią chronologicznie akt wyjątkowej wagi dla instytucji, a mianowicie przekazanie na jej rzecz daru Rodziny Wojskowej ku uczczeniu Marszałka Józefa Piłsudskiego. Rodzina Wojskowa złożyła zebraną w ostatnich latach wśród swych członków znaczną sumę pieniężną do dyspozycji Pierwszego Marszałka Polski. Nie było Mu danem rozporządzać nią osobiście. Postanowienie Pani Marszałkowej Aleksandry Piłsudskiej i Zarządu Głównego Rodziny Wojskowej przeznaczyło tę sumę około 52 000 zł. na cele Uniwersytetu”³⁴.

Wśród ważniejszych autorskich tekstów z okresu wileńskiego wymienić można: *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna za czasów rosyjskich*³⁵, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie w latach 1919-1929*³⁶, *Starodruki Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej*³⁷ oraz artykuł *O losach ksiąg Zygmuntowych*³⁸. W 1930 r. zajął się porządkowaniem i katalogowaniem księgozbioru pobazylińskiego. W księżnicy pracował do chwili przekazania jej Litwinom, czyli do 15 grudnia 1939. W połowie stycznia 1940 r. litewski zarząd zatrudnił go na stanowisku bibliografa, na którym pozostawał do kwietnia 1945 r.

Pewne szczegóły na temat jego pracy ujawnia rękopiśmienny „Dziennik czynności w Dziale Starych Druków i Cymeliów w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie w latach 1930/31-1939/1940”³⁹. Pod datą 1930/1931 zapisano: „Katalog inkunabułów jest już całkowicie zakończony”⁴⁰. Liczy 142 pozycje (123 ink.[unabuły] z sali A + 19 znalezionych przeze mnie w dziale dubletów [...]) Inkunabuły otrzymały sygnatury z poprzedzającym skrótem Ink. (np. Ink. 6, Ink. 12) itd.) i podzielone są na formaty: 8° (Ink. 1-7), 4° (Ink. 28-90), 2° duża (Ink. 110-118), 2° mała (Ink. 139-201). Między formatami pozostawione są wolne NN nieprzekraczające z reguły 20 pozycji. Celem nawiązania nici historycznej z poprzednimi okresami Biblioteki przejrzałem 4-tomowy katalog rękopiśmienny [...] wynoszący 4246 str. Znalazłem tam 34 ink.[unabuły], które również zidentyfikowałem na podstawie Haina i Proctora. Zrobiłem również wykaz ink.[unabułów] ewakuowanych do Moskwy w 1915 przez Rosjan (28 pozycji). Podstawą do tego służył mi *Putevoditel' po Vilenskoj Publichnoj*

³³ Np. w 1931 r. przygotował tematyczną ekspozycję starych druków dla uczestników Drugiego Zjazdu Matematyków Polskich; w 1937 r. z okazji obchodów 400. rocznicy urodzin ks. Piotra Skargi SJ. Był scenarzystą i organizatorem dużych monograficznych wystaw: „Starodruki Biblioteki Uniwersyteckiej”, „Stulecie Pana Tadeusza”, „Jędrzej Śniadecki (chemik, lekarz)”, „Gutenberg na tle rozwojowym drukarstwa aż do czasów obecnych”, „Twórczość Adama Mickiewicza”.

³⁴ Pierwsza relacja: „Ateneum Wileńskie”, 9/1936, a rozbudowana i uzupełniona wersja w serii Wydawnictwa Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 11/1937.

³⁵ Wilno 1932.

³⁶ Pierwotnie: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350. rocznicy założenia i 10. wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, Wilno 1929; później odtbitka: Wilno 1931.

³⁷ W *Bibliotekach wileńskich*, red. A. Łysakowski, Wilno 1932, s. 37-42; potem jako odtbitka.

³⁸ „Wilno. Kwartalnik poświęcony sprawom miasta Wilna”, 1/1939, nr 2, s. 145-152.

³⁹ Dziennik czynności w Dziale Starych Druków i Cymeliów w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie w latach 1930/1931-1939/1940, BUMK, Rps 1331/II, k. 1-170.

⁴⁰ W 1929 r. w zasobie księżnicy było 140 inkunabułów. Por. S. Lisowski, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie w latach 1919-1929*, Wilno 1931, s. 10.

Bibliotekę Dobrańskiego⁴¹ oraz dane archiwalne przechowywane w Bibliotece. Materiały powyższe dają możliwość skreślenia w przedmowie do katalogu obrazu historycznego stanu i charakteru druków XV stulecia w rozmaitych działach naszej biblioteki⁴².

Kolejne karty ukazują zaangażowanie Lisowskiego w porządkowanie i ewidencjonowanie zasobu starych druków (w tym inkunabułów⁴³ i poloników⁴⁴), badania proveniencyjne, realizację kwerend dla badaczy, zbieranie materiałów do dziejów uniwersyteckiej biblioteki, a także w prace bieżące. Badania tomów z autopsji przynosiły niekiedy ciekawe odkrycia bibliograficzne i bibliologiczne. Opracowując polonica z XVI w., odnalazł w oprawie jednej z książek znakomicie zachowaną kartę tytułową prognostyka astrologicznego Jakuba z Hły (wydrukowanego w 1519 r. u Jana Hallera), który już wtedy uznał za rzadki⁴⁵. Porządkując dublety, natrafił na mocno zdefektowany, bez oprawy, egzemplarz pierwszego polskiego przekładu *Biblii* wydanego u Szarffenbergów w 1561 r. W zasobie biblioteki był zidentyfikowany tylko *Stary Testament* tej edycji, w oprawie nieźle zachowanej⁴⁶. Identyfikował kolejne tomy z kolekcji ostatniego Jagiellona, m.in. adligat z dziełami z zakresu prawa rzymskiego Marci Antonii Caimi Mediolanensis [...] *In aliquot Iustinianei Codicis titulos, eos praecipue qui ad cognitionem iurisdictionis* oraz opracowanie Guillaume Hanetona *De ordine et forma iudiciorum* z 1543 r.⁴⁷ Badania nad tym księgozbiorem prowadził jeszcze po II wojnie światowej; wyniki swoich studiów ogłosił w publikacji dedykowanej Kazimierzowi Piekarskiemu⁴⁸. Rozpoznawał cymelia z kolekcji Joachima Lelewela (na przełomie lipca i sierpnia 1939 r. oznaczał proveniencję 86 tomów z XVI w.); były to dzieła z zakresu literatury klasycznej, historii i geografii⁴⁹.

Pod datą „1 IX-1 X” [1939] zapisano: „Celem ochrony przed pociskami wybrano i zapakowano do 20 skrzyń najcenniejsze pozycje ze starych druków: wszystkie inkunabuły, polonika 16-go stulecia do roku 1525, jako też ważniejsze po tym terminie, niektóre cymelia oraz wybór druków cerkiewno-słowiańskich. Zapakowano również prowizoryczne karty katalogowe oraz inwentarze, które pod koniec miesiąca zostały z powrotem wypakowane”⁵⁰.

Lisowski angażował się w działalność Koła Wileńskiego Związku Bibliotekarzy Polskich⁵¹. Początkowo jako członek, później wiceprezes, opracowywał i wygłaszał prelekcje

⁴¹ F. Nikołajewicz Dobriański, *Putevoditel' po Vilenskoj Publičnoj Bibliotekě*, Wil'na 1879.

⁴² Dziennik czynności w Dziale Starych Druków..., k. 1-3.

⁴³ Np. „Przyrost 34 inkunabułów w roku sprawozdawczym [1935/36] jest względny. [...] znaleziono w woluminach, szereg «ulotek» 15-go stulecia [...] Z polecenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Biblioteka bierze udział w rejestracji inkunabułów dla Gesamtatalog der Wiegendrucke. Podczas konferencji z naczelnym redaktorem na Polskę tej rejestracji wyjaśniło się, iż Biblioteka nie posiada ściśle określonego rejonu swej rejestracji. Przedstawiciel więc Biblioteki ma faktyczne prawo docierania wszędzie, gdzie są druki 15-go stulecia jeszcze niezarejestrowane przez kogoś innego”. Tamże, k. 35-36; k. 109-111.

⁴⁴ Opracowując polonica, zaimplementował metodologię inkunabulistyki.

⁴⁵ Dziennik czynności w Dziale Starych Druków..., k. 9-10.

⁴⁶ Tamże, k. 35-36.

⁴⁷ Tamże, k. 83.

⁴⁸ S. Lisowski, *Do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*, w: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*, Wrocław 1951, s. 241-249.

⁴⁹ Dziennik czynności w Dziale Starych Druków..., k. 161-162; M. Ambros, *Księgozbiór Lelewela w Uniwersyteckiej Bibliotece Publicznej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie”, 8/1932, s. 328-33.

⁵⁰ Dziennik czynności w Dziale Starych Druków..., k. 163-164.

⁵¹ H. Ilgiewicz, *Wileńskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich (1923-1939)*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiórmi Historycznymi”, 16/2022, z. 4, s. 544; 546.

z zakresu bibliografii, bibliotekarstwa, historii książki i bibliotek. Reprezentował wileńskie środowisko zawodowe podczas I Zjazdu Bibliotekarzy Polskich we Lwowie (1928), był także w gronie organizatorów III Zjazdu (1932), który odbył się w jego rodzinnym mieście. Patronował uroczystościom upamiętniającym S. Ptaszyckiego (1933), zorganizował w uniwersyteckiej księżnicy wystawę prac swojego mentora i przyjaciela. Za działalność bibliotekarską i krzewienie czytelnictwa został odznaczony w listopadzie 1938 – na wniosek Wojciecha Alojzego Świętosławskiego – Wawrzynem Akademickim⁵². Był członkiem Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Wilnie. Już w roku swojego przyjazdu do Wilna zaangażował się w przygotowywanie eksponatów (razem z Heleną Drége, Tadeuszem Turkowskim, S. Rygłem) na wystawę regionalną, do działu poświęconego dziejom książki polskiej w Wilnie. W kwietniu 1928 r. przeprowadził pokaz inkunabułów ze zbiorów Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej. Rok później został prezesem Towarzystwa, niestety na krótko; z powodów zdrowotnych ustąpił z tej funkcji. W październiku 1930 r. zastąpił go Ludwik Chomiński⁵³.

W 1933 r. Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Wilnie zainicjowało nieodpłatne prelekcje na temat produkcji książki – za ich przygotowanie i prowadzenie odpowiedzialny był przede wszystkim S. Lisowski oraz Gracjan Achrem Achremowicz. Do współpracy zaproszono Wileńskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich. W ramach obchodów „Tygodnia Książki Polskiej w Wilnie” Lisowski wygłosił odczyt na temat biblioteki króla Zygmunta Augusta, uzupełniając go pokazem monumentów z zasobów uniwersyteckiej księżnicy. W marcu 1934 r. wystąpił z referatem na temat kryzysu w bibliofilstwie, który później – z pewnymi modyfikacjami – prezentował jeszcze dwukrotnie⁵⁴.

W kwietniu 1945 r. Lisowscy jako repatrianci wrócili do Polski i zamieszkali w Toruniu. Od 1 czerwca do 31 sierpnia 1945 r. S. Lisowski był wicedyrektorem Książnicy Miejskiej im. Mikołaja Kopernika w Toruniu⁵⁵, a od października, aż do emerytury, pełnił obowiązki kustosa oraz kierownika Oddziału Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej. Był członkiem m.in. Koła Toruńskiego Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich⁵⁶, Towarzystwa Bibliofilów im. Joachima Lelewela w Toruniu czy Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza.

Bazując na doświadczeniach wileńskich, włączył się w ruch bibliofilski. W latach 1947-1950 piastował godność prezesa toruńskiego gremium miłośników książek. Dużą zasługą Lisowskiego było umocnienie organizacyjne Towarzystwa oraz popularyzowanie jego idei. Doprowadził m.in. do wydania – wcześniej przygotowanego i pozostawionego w rękopisie przez Zygmunta Mocarskiego – *Exlibrisu łowickiego O.O. Bernardynów*⁵⁷.

⁵² Monitor Polski, 1938, nr 258, s. 11.

⁵³ 1 lipca 1930 r. Lisowski wygłosił referat „Rzut oka na dotychczasową działalność Towarzystwa”. E. Andrysiak, *Towarzystwo Bibliofilów Polskich...*, s. 42-43.

⁵⁴ Tamże, s. 49-52.

⁵⁵ H. Hleb-Koszańska w liście do Adama Łysakowskiego zdradziła pewne szczegóły dotyczące organizacji pracy w powojennych realiach: „Burhardt jest już dyrektorem Książnicy Miejskiej, tamże pracuje Lisowski i Żytkowicz, ale zdaje się nie mają stałych poborów, a jakieś doraźnie przyznane dotacje”. *Bibliotekarstwo polskie 1925-1951 w świetle korespondencji jego współtwórców*, red. M. Dembowska, Warszawa 1995, s. 317.

⁵⁶ BUMK, Rps 1327/III.

⁵⁷ Z. Mocarski, *Exlibris łowicki O.O. Bernardynów, jego właściciel; Exlibrisy toruńskie (urywek), z niewydanego rękopisu przygot. do druku po śmierci aut. S. Lisowski*, Toruń 1947; nakład 500 egz. Lisowski odpowiadał za stronę merytoryczną edycji, a za jej szatę graficzną Zygfryd Gardzielewski.

Sam był bibliofilem, posiadał cenne i ciekawe zbiory, ok. 5000 tomów oraz blisko 3000 ekslibrisów polskich, niemieckich, litewskich i rosyjskich z XVII-XX w. Jego własny ekslibris wykonany został przez wspomnianego już Achremowicza, artystę grafika związanego z Wilnem. Po śmierci kustosa część jego kolekcji ekslibrisów i druków zakupiła Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, a pozostała część Antykwariat Naukowy w Bydgoszczy⁵⁸.

S. Lisowski zaangażował się w kształcenie nowej kadry bibliotekarskiej oraz upowszechnianie wiedzy o dawnej książce. Prowadził wykłady z zakresu nauki o książce dla studentów trzeciego roku Wydziału Humanistycznego UMK (1951-1952) oraz słuchaczy kursów organizowanych przez Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich (1952-1953)⁵⁹.

Badania proveniencyjne inkunabułów polskiej proveniencji w Petersburgu

Udział w pracach na rzecz odzyskania polskiego dziedzictwa piśmienniczego w okresie dwudziestolecia międzywojennego po raz kolejny ujawnił jego wysokie kompetencje w zakresie badań proveniencyjnych oraz bibliograficznych. W polskiej ekipie rewindykacyjnej należał do grona ekspertów z dłuższym stażem, plasował się tuż za Edwardem Kuntzem, P. Bańkowskim⁶⁰, M. Morelowskim, ks. Bronisławem Ussasem. Prace restytucyjne prowadzone były w Petersburgu przede wszystkim w trzech instytucjach: Cesarskiej Bibliotece Publicznej, Bibliotece Rzymsko-Katolickiej Akademii Duchownej oraz w Bibliotece Wojskowej Akademii Medycznej. Czynności odbiorcze z dawnej Cesarskiej Biblioteki w Petersburgu (w latach 1925-1932 nosiła nazwę Państwowa Biblioteka Publiczna w Leningradzie) doprecyzowywała – obok artykułu XI traktatu ryskiego – umowa zawarta 30 października 1922 r. oraz podpisana następnego dnia rezolucja.

Zgodnie z zapisami traktatowymi i rezolucją inkunabuły oraz druki wydane po 1500 r. podlegały zwrotowi Polsce, jeżeli należały do osób lub instytucji wybitnych dla polskiej historii i kultury (ze specjalnym ograniczeniem dla załuszcianów, których rewindykacja możliwa była tylko wówczas, gdy opatrzone były własnoręcznymi adnotacjami o charakterze naukowo-bibliograficznym Józefa Andrzeja Załuskiego). Taka formuła dawała ogromne możliwości do nadużyć Sowietaom w debatach nad tym, czy daną osobę, instytucję (także klasztor) można uznać za najwybitniejsze, czy tylko wybitne w dziejach Polski. Ponadto zwrotowi podlegały inkunabuły i stare druki odnotowane przez Karola Estreichera w *Bibliografii polskiej*, których nie posiadały w zasobach Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie i Ossolineum we Lwowie.

Prowadzone od 1921 r. badania proveniencyjne inkunabułów oraz ich rejestracja została dopiero ukończona w drugiej połowie roku 1930. Działania te rozpoczął S. Rygiel z ks. B. Ussasem, kontynuował K. Piekarski, potem S. Lisowski z W. Suchodolskim, a zakończył P. Bańkowski, który także później brał udział w pertraktacjach nad ekwiwalentem

⁵⁸ E. Andrysiak, *Towarzystwo Bibliofilów Polskich...*, s. 100, 102.

⁵⁹ BUMK, Rps 1330/2/II.

⁶⁰ D. Pietrkiewicz, *Spory o zbiory. Piotr Bańkowski – rewindykacja i ochrona dziedzictwa piśmienniczego*, Warszawa–Pułtusk 2019.

za obiekty pozostawione nad Nową⁶¹. W latach 1922-1935 odbyło się prawie 250 posiedzeń ekspertów do spraw druków⁶².

Od 1923 r. S. Lisowski badał przede wszystkim inkunabuły i stare druki pochodzące ze zlikwidowanych klasztorów⁶³. Jego profesjonalizm spowodował, że został powołany na stanowisko drugiego pełnomocnika do spraw bibliotecznych delegacji polskiej już w roku 1924. Prowadził wnikliwe badania źródłowe, bibliograficzne oraz proveniencyjne. Ich rezultaty dostarczają informacji na temat obiektów, które w większości zostały utracone w czasie II wojny światowej. Ze wszystkich inkunabułów, które przed II wojną światową posiadała Biblioteka Narodowa (ok. 2250 przede wszystkim rewindykatów), ocalało zaledwie pięć⁶⁴. Z odzyskanych zaś inkunabułów łańcuchowych włączonych do jej zasobu nie pozostał ani jeden. Wyniki ekspertyz Lisowskiego stanowią dziś ważne świadectwo o tych książkach.

Spory oraz zażarte dysputy o druki polskiej proveniencji (często należące do suprymowanych w XIX w. zakonów i klasztorów) trwały przez cały czas funkcjonowania Komisji Mieszanych. W dążeniu do wydania jak najmniejszej ich liczby strona sowiecka posługiwała się następującą przesłanką: za najwybitniejsze instytucje i osoby uznawała te, którym ogólne kompendia historyczne lub wydawnictwa informacyjne poświęcały tyle uwagi, że na tle dziejów kultury i historii Polski wyraźnie się wyróżniały. Domagała się, aby za najważniejsze uznawać jedynie te klasztory, w których znajdowały się obrazy, którym przypisywane były cudowne właściwości. Przy takiej interpretacji nie można zachować w żadnej mierze obiektywizmu. Polska ekipa musiała przez lata stawiać odpór argumentom adwersarzy i wykazywać, że dana instytucja lub osoba faktycznie odegrała znaczącą rolę dla polskiej kultury. *A priori* zakwalifikowane do zwrotu były inkunabuły z zapiskami proveniencyjnymi/głosami w języku polskim oraz te, które dokumentowały rozwój drukarstwa w Polsce. Tu trzeba zaznaczyć, że polskie glosy na egzemplarzach występowały dość rzadko (wszak posługiwano się łaciną), a liczba wydrukowanych w Polsce inkunabułów była raczej skromna, mimo iż czarna sztuka obecna jest na ziemiach polskich od 1473 r. Gospodarze dobrowolnie uznali – jako spełniające wymogi rezolucji – tylko łysogórski klasztor benedyktynów oraz Archiwum Koronne. Z czasem sami zgłosili również klasztor cystersów z Jędrzejowa, co było posunięciem taktycznym, bowiem do roku 1925 inkunabułów z tego klasztoru pochodzących w ogóle nie wykryto w petersburskich zasobach⁶⁵.

Po dwóch latach czynności rewindykacyjnych do Warszawy wróciło ponad 300 najstarszych druków. Zważywszy na fakt, że ogólna liczba inkunabułów bezwzględnie potwierdzonej polskiej proveniencji wynosiła 4183 (pomijając ponad 800 o niewyjaśnionym pochodzeniu), było to zaledwie 7% zagrabionych najcenniejszych druków. Dyskusje w gronie ekspertów i pełnomocników, w których uczestniczył Lisowski, wykluczały osiągnięcie

⁶¹ Zob.: taż, *Catenaty Rosyjskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu w świetle ekspertyzy Piotra Bańkowskiego*, w: *Historia Memoria Scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, red. J. Krochmal, Warszawa 2015, s. 166-175.

⁶² M.D. Moričeva, *Biblioteka Zaluskih i Rossijskaâ nacional'naâ biblioteka*, Sankt-Peterburg 2001, s. 54-55.

⁶³ D. Pietrkiewicz, *Stanisław Lisowski and the restitution of incunabula of monastic provenance under the treaty of Riga (1921)*, „Kwartalnik Historyczny”, 2024, t. 131, z. 8, s. 55-84.

⁶⁴ M. Spandowski, *Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 54/2013, s. 9.

⁶⁵ Sprawozdanie roczne z prac odbiorczych w 1925 roku w Rosyjskiej Bibliotece Publicznej w Leningradzie wraz z pismem przewodnim, 9 III 1926, Archiwum BUW, VIII/39, k. 43-53; Sprawozdanie za rok 1925. Uwagi ogólne, APAN, III-217, j. 145.

porozumienia w tej sprawie. Niestety często zmuszały stronę polską do podejmowania daleko idących kompromisów⁶⁶.

W pierwszej fazie czynności odbiorczych Sowietci zaproponowali Polsce zwrot 1200 inkunabułów, które nie weszły w skład podstawowych zbiorów dawnej Cesarskiej Biblioteki Publicznej, oraz 794 z innych bibliotek. Były to w sumie 1994 tomy, dlatego Lisowski wyszedł z założenia, że strona polska categorycznie winna wnioskować o 1500 inkunabułów w naturze. Liczba ta stanowiła ok. 1/3 zgromadzonych w bibliotece wywiezionych z Polski pierwszych druków i powinna być traktowana jako racjonalne wyjście z ograniczeń zawartych w rezolucji z 1922 r. Ponadto dawała się ona uzasadnić argumentami historyczno-kulturalnymi. Lisowski podkreślał, że inkunabuły mają nie tylko wartość materialną, w przypadkach, gdy uda się ustalić ich pierwotnych posiadaczy w XV i XVI w., ale są też bardzo cennymi dokumentami polskiej kultury umysłowej, życia naukowego, źródłami do dziejów bibliotek i szkolnictwa. A właśnie ten związek eksponowali gospodarze jako warunek *sine qua non* przy czynnościach odbiorczych. Dlatego też w tym kierunku prowadził swoje badania i ekspertyzy. Wiedział, że najwięcej zagrabionych tomów należało do Biblioteki Żałuskich (1054)⁶⁷, Uniwersytetu Warszawskiego i suprymowanych klasztorów (1156). W tej ostatniej grupie były ważne ośrodki kultury religijnej i naukowej, jak np. Czerwińsk, Opatów, Łąd, Koprzywnica, Sieciechów, Mstów, Sulejów, Witów, Wiślica, Wąchock, Miechów⁶⁸. Podczas udziału w posiedzeniach Komisji Mieszanych argumentował, że grupa ta nadaje się do rozszczeń ze względu na wartość materialną, jak również na fakt, że wśród pochodzących z ich zbiorów drukach znajdują się wydania najstarsze i najcenniejsze. Miał świadomość, że nie jest możliwe przeforsowanie kompromisu, na mocy którego strona polska uzyskalaby ryczałt i drogę jednostronnego wyboru druków, tak by wybrać egzemplarze najstarsze i najrzadsze. Strona sowiecka nie musiała zwrócić wszystkich zagrabionych inkunabułów; za część pozostawionych nad Nawą miała zapłacić ekwiwalent. Polska ekipa rewindykacyjna musiała zgodzić się na ustępstwa, bowiem tylko w ten sposób mogła odzyskać chociaż ich część⁶⁹.

Podczas badań proveniencyjnych i bibliograficznych Lisowski ustalił, że na ogólną liczbę poddanych analizie inkunabułów w Rosyjskiej Bibliotece Publicznej (5704 tomów) wywiezionych z ziem polskich było 4183. Rosyjskie pochodzenie potwierdził zaledwie na 1521 tomach. W 1927 r. przedstawił dokładną specyfikację 316 zwróconych już inkunabułów, opracował również zestawienie tych bezsprzecznie polskiego pochodzenia, w większości z dawnych zbiorów kościelnych i klasztornych. Jego notatki koncentrują się na tej ostatniej grupie obiektów. Obrazują, jak trudne negocjacje prowadzili polscy pełnomocnicy i eksperci nad pojedynczymi zagrabionymi egzemplarzami, które zgodnie z traktatem i późniejszymi rezolucjami miały powrócić do Polski. Ich adwersarze stosowali wiele zabiegów i intryg, aby chronić zasób biblioteki i go nie uszczuplać. Przed zwrotem prawowitym właścicielom zaciekle bronili każdego tomu, lecz nie obawiali się zubożenia, jakie w zasobie biblioteki czyniła masowa sprzedaż książek (niekoniecznie dubletów). Wśród wyprzedawanych książek

⁶⁶ Uwagi w sprawie wykonania rezolucji z 30 X 1922, punktu CC I a dotyczącego inkunabułów, 21 IV 1926, BUMK, Rps 1323/IV, k. 1-3.

⁶⁷ Spektator, *Notatka o proveniencji inkunabułów znajdujących się w Rosyjskiej Bibliotece Publicznej w Piotrogradzie*, „Przewodnik Bibliograficzny”, 6/1926, s. 267.

⁶⁸ Uwagi w sprawie wykonania rezolucji z 30 X 1922, punktu CC I a dotyczącego inkunabułów, 21 IV 1926, BUMK, Rps 1323/IV, k. 1-3.

⁶⁹ Tamże.

były również i te wywiezione z ziem I Rzeczypospolitej, które na mocy traktatu ryskiego podlegały roszczeniom rewindykacyjnym. Natrafiali na nie w antykwariatach członkowie polskiej delegacji, np. P. Bańkowski czy Helena Hleb-Koszańska. Między innymi w taki sposób polskie dziedzictwo piśmiennicze rozproszone zostało po całej Rosji i poza jej granicami, trafiając do różnych instytucji, prywatnych księgozbiorów czy antykwariatów, gdzie – jak relacjonował Bańkowski – „bez trudu natrafić może każdy miłośnik polskiej książki”. Podczas pracy rewindykacyjnej kupił on w Petersburgu np. aldyny i elzewiry polskiej proveniencji oraz inne stare druki⁷⁰.

W spuściźnie Lisowskiego znajdują się również wykazy druków, które opuściły wenecką oficynę Aldusa Manucjusza, a wcześniej należały do polskich kolekcji. Bibliograf przeanalizował 841 tomów (w tym adligaty). Polskie pochodzenie bezsprzecznie ustalił w 218 przypadkach – najwięcej tomów, bo 163, pochodziło z księgozbioru Załuskich. Podobnie przeanalizował druki Elzewirów, wskazując, że 595 wywiezionych zostało z ziem I Rzeczypospolitej⁷¹.

Realizując zadania służbowe – prowadząc badania bibliograficzne oraz proveniencyjne – S. Lisowski przyczynił się do rozwoju i popularyzacji metod księgoznawczych postulowanych przede wszystkim przez K. Piekarskiego. Sam nie pozostawił drukowanych prac teoretycznych, w których ujawniłby swoje poglądy na temat uprawiania nauki o książce, jej metodologii, znaczenia czy zakresu. Tym bardziej cenne są jego notatki z okresu wileńskiego oraz prac rewindykacyjnych, z których wyłania się cel badań proveniencyjnych – nie tylko identyfikacja poszczególnych właścicieli, ale ujawnienie społecznego oddziaływania książki. Prowadzone przez niego wnikliwe studia bibliograficzne wspomagane metodą historyczno-opisową, badania dokumentacji bibliotecznych, katalogów i inwentarzy przyczyniły się do odtwarzania dziejów polskich księgozbiorów.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Sekcji Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (SR BUMK):

- SR BUMK, Rps 1322/IV.
- SR BUMK, Rps 1323/IV.
- SR BUMK, Rps 1324/IV.
- SR BUMK, Rps 1325/III.
- SR BUMK, Rps 1326/III.
- SR BUMK, Rps 1327/III.
- SR BUMK, Rps 1328/IV.
- SR BUMK, Rps 1329/IV.
- SR BUMK, Rps 1330/II.
- SR BUMK, Rps 1331/II.
- SR BUMK, Rps 1332/IV.
- SR BUMK, Rps 1335/III.

⁷⁰ H. Łaskarzewska, *Starania o zwroty polskich zbiorów bibliotecznych z Kijowa i Petersburga...*, s. 60-62; D. Pietrzkiwicz, *Spory o zbiory...*, s. 192-195.

⁷¹ BUMK, Rps 1322/IV, k. nlb.

Archiwum Akt Nowych (AAN):
 AAN, sygn. 4015 – Akta osobowe.
 AAN, 6743a. – ZSRR. Stosunki polityczne z Polską.
 Archiwum Państwowe w Lublinie:
 APL, sygn. 1479/129 – Archiwum Państwowe w Lublinie 1918-1939.
 Sekcja Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej (SR BJ):
 SR BJ, Przyb. 589/75 – Korespondencja Aleksandra Birkenmajera – t. 38 (1925-1936 i b.d.).
 SR BJ, Przyb. 646/75 – Listy Aleksandra Birkenmajera – t. 95 (1936-1949 i b.d.).
 Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (APAN):
 APAN, III-217 – Materiały Piotra Bańkowskiego, j. 144-146; 215.
 APAN, III-404 – Materiały Witolda Suchodolskiego, j. 3.
 APAN, III-234 – Materiały Mariana Morelowskiego, j. 153.
 APAN, III-112 – Materiały Stefana Rygla, j. 62-63.
 Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (BUW):
 BUW, VIII/39 – Materiały II Rzeczpospolita 1915-1939.

Opracowania

Ambros M., *Księgozbiór Lelewela w Uniwersyteckiej Bibliotece Publicznej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie”, 8/1932, s. 328-333.
 Andrysiak E., *Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Wilnie 1929-1939*, Kalisz 2007.
Bibliotekarstwo polskie 1925-1951 w świetle korespondencji jego współtwórców, red. M. Dembowska, Warszawa 1995.
 Dobriański F. Nikołajewicz, *Putevoditel' po Vilenskoj Publičnoj Bibliotekě*, Vil'na 1879.
 Ilgiewicz H., *Wileńskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich (1923-1939)*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 16/2022, z. 4, s. 543-562.
 Lisowski S., *Do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*, w: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*, Wrocław 1951, s. 241-249.
 Lisowski S., *O losach ksiąg Zygmuntońskich*, „Wilno. Kwartalnik poświęcony sprawom miasta Wilna”, 1/1939, nr 2, s. 145-152.
 Lisowski S., *Starodruki Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej*, w: *Biblioteki wileńskie*, red. A. Łyskowski, Wilno 1932, s. 37-42.
 Lisowski S., *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie w latach 1919-1929*, Wilno 1931.
 Lisowski S., *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna za czasów rosyjskich*, Wilno 1932.
 Łaskarzewska H., *Rocznica śmierci Stanisława Lisowskiego*, <http://bibliofile.org.pl/2019/12/rocznica-smierci-stanislawalisowskiego/> (dostęp 3.02.2024).
 Łaskarzewska H., *Starania o zwroty polskich zbiorów bibliotecznych z Kijowa i Petersburga w świetle niepublikowanych dokumentów dotyczących realizacji ustaleń traktatu ryskiego – ze spuścizny Stanisława Lisowskiego*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 25/2003, s. 39-66.
 Mocarski Z., *Exlibris łowicki O.O. Bernardynów, jego właściciel; Exlibrisy toruńskie (urywek)*, Toruń 1947.
 Moričeva M.D., *Biblioteka Żaluskich i Rossijskaja nacional'naja biblioteka*, Sankt-Peterburg 2001.
 Pietrzekiewicz D., *Catenaty Rosyjskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu w świetle ekspertyzy Piotra Bańkowskiego*, w: *Historia Memoria Scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, red. J. Krochmal, Warszawa 2015, s. 166-175.
 Pietrzekiewicz D., *Spory o zbiory. Piotr Bańkowski – rewindykacja i ochrona dziedzictwa piśmienniczego*, Warszawa-Pułtusk 2019.
 Pietrzekiewicz D., *Stanisław Lisowski and the restitution of incunabula of monastic provenance under the treaty of Riga (1921)*, „Kwartalnik Historyczny”, 2024, t. 131, z. 8, s. 55-84.

- Przybyszewski K., *Spuścizny rękopiśmienne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu (Gumowski, Lisowski i Kwiatkowski)*, w: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, cz. 2, Toruń 1982, s. 139-169.
- Przybyszewski K., *Stanisław Lisowski – bibliotekarz, archiwista, kustosz Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Kustosze zbiorów specjalnych*, red. M. Kocięcka, H. Zasadowa, Warszawa 2004, s. 32-36.
- Rodosskij A., *Opisanie 432-kh rukopisej, prinadlezhaschikh Sankt-Peterburgskoj dukhovnoj akademii*, Sankt-Peterburg 1893.
- Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa-Łódź 1972.
- Spandowski M., *Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 54/2013, s. 5-36.
- Spektator, *Notatka o proveniencji inkunabułów znajdujących się w Rosyjskiej Bibliotece Publicznej w Piotrogradzie*, „Przewodnik Bibliograficzny”, 6/1926, s. 267-268.
- Wisłocki W.T., *Bibliografja bibljofilstwa i bibliografji polskiej. II za lata 1918-1919 oraz uzupełnienia do części I*, Lwów 1920.
- Z żałobnej karty* [Stanisław Lisowski], „Przegląd Biblioteczny”, 4/1964, s. 272.
- Zarządzenie MWRiOP o nadaniu odznaczenia*, Monitor Polski, 1938, nr 258, s. 11.